

ROVÁSEMLÉKEINK ÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETÍRÁS¹

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

ABSZTRAKT: A magyar nyelv történetének közvetlen forrásai közé tartoznak rovásírásos nyelvemlékeink is. A magyar nyelvtörténetírás azonban hagyományosan nem számol velük, a 20. század kiváló magyar nyelvtörténészeinek többsége egyfajta szakmai szkepszissel viseltetett e forrásokkal szemben. A legutóbbi nyelvtörténeti kézikönyvek (MNYt., MNYtKk.) ugyanakkor – ha nem is rendszertörténeti fejezeteikben – már tartalmazznak a rovásírásos emlékekre vonatkozó (általános) ismereteket. Már a nyelvemlékcsoport tipológiai besorolása sem problémamentes, ennek feloldására javasoljuk a (rovásírásos) feliratemlék megnevezést.

A tanulmány igyekszik feltárni a magyar nyelvtörténészek részéről megnyilvánuló általános szkepszis lehetséges okait, s megkísérli, hogy válaszokat is adjon. Ezek: az esetleges bizonytalan olvasat, több megfejtés lehetősége, a nyelvemlékek jellemzően rövid terjedelme, többségükben kései emlékek, melyekkel párhuzamosan már vannak (jóval hosszabb szövegű, latin betűs) szöveg-, majd kódexemlékeink. Megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy a nyelvemlékek nyelvtörténeti értékét mindenekelőtt az általuk képviselt nyelvi anyag tanúságtétele határozza meg. Erre – kiragadott példaként – a viszonylag kései-nek tartott Székelydályai rovásemlelék (1400 k.) áldozócsütörtök szavát említjük,

1 Készült az ELTE BTK Tématerületi kiválósági pályázata „Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció” keretében.

mely az egyházi műszó első és egyetlen előfordulása a középkori magyar nyelvű írásbeliségben. Belőle vonódik el jelentéstapadással a kódexeinkből jól ismert áldozó szóalak ('áldozócsüörtök' jelentésben).

Néhány további példát említünk a rovás emlékek lehetséges hasznosíthatóságára a magyar nyelvtörténetírásban. A Bodrog-alsóbüi fúvóka (900 k.) feliratának jelentősége, hogy ez az első lejegyzett magyar igealak. Ezen túlmenően a nyelvemléken olvasható ige töve dokumentálja a fűj igeének eddig csupán rekonstrukcióval kikövetkeztetett korábbi tőalakját: fuþ- (fuw-).

A fenti igealak feltételes módjának jele hangrendileg illeszkedik. Ez a jelenség az irodalmi igényű középkori egyházi írásbeliségben és a mai magyar sztenderd nyelvhasználatban egyaránt idegen, beszélt nyelvi, illetve nyelvjárási jelenségnek számít (ma általánosan nyelvhelyességi hibának szokás tartani). A Bodrog-alsóbüi fúvóka fuþnǫk ('fújnék') igealakja az első adata ennek a beszélt nyelvi, illetve nyelvjárási jelenségnek, melyet csak több mint félezer évre rá követ újabb előfordulás.

A Vargyasi rovásírásos emlék fioy ('fiú') szava ugyancsak visszaigazolja az eddig bizonytalanság övezte rekonstrukciót, e korai alakból pedig egyúttal megnyugtatóan érkezünk el a szó mai formájáig: fioy > fioy > fiú.

A tanulmány végén összefoglaljuk a rovásírásos emlékeinkre vonatkozó nyelvtörténeti kutatói feladatokat. Mindenekelőtt szükség van a még bizonytalan olvasatok tisztázására. Ezután célszerűnek látszanék elkészíteni ómagyar rovás emlékeink kritikai kiadását. Ezt követheti a nyelvemlékek szisztematikus nyelvtörténeti feldolgozása. Csak ezután kerülhet sor a rovásírásos nyelvemlékek nyelvtörténeti anyagának az elkövetkező (esetleg már készülő, vö. Új magyar etimológiai szótár) összefoglaló kézikönyvekbe, etimológiai és nyelvtörténeti szótárakba való beépítésére.

KULCSSZÓK: Bodrog-alsóbüi fúvóka, etimológia, feliratemlék, magyar nyelvtörténet, rendszertörténet, rovás emlékek, Székelydályai rovás emlék, Vargyasi rovásírásos emlék.

ABSTRACT: **Our runic language records and the Hungarian language historiography.** Our runic language records belong to the direct sources of Hungarian language history. However, Hungarian language historiography

traditionally does not take them into account; the majority of the excellent Hungarian historiographers of the 20th century were rather sceptical about these sources. At the same time, the latest historiographic manuals – even if not in the chapters of system history – already contain (general) information on runic records. Even the typological classification of the groups of language records is not without problems, the solution for which can be the use of the denomination (runic) inscription record.

The study aims to describe the possible reasons of the general scepticism of Hungarian historiographers, such as the possible uncertain interpretations and the possibility of several solutions, the typically short length of language records, the generality of later records simultaneously with which records of (much longer) texts and codices (in Latin characters) already existed. On the other hand, it can be stated that the language historical value of language records is primarily determined by the witword of the language material represented by them. An illustrative example of this is the late word *áldozócsütörtök* (Ascension Day) of the runic record of Székelydála (around 1400) which is the first and only occurrence of this canonical word in the medieval Hungarian literacy. The word form *áldozó* which was created from *áldozócsütörtök* is well-known from our codices.

Let us mention some other examples for the possible usability of runic records in the Hungarian language historiography. The importance of the word *fúvóka* (mouthpiece) of Bodrog-Alsóbű (around 900) is that this is the first recorded Hungarian verb form. Moreover, the verb stem readable on the language record documents the former stem form of the verb *fúj* (blow) (which could only be inferred by reconstruction so far): *fuß-* (*fuw-*).

The inflectional suffix of the conditional form in the above verb form is in vowel harmony. This phenomenon is unknown both in the medieval canonical literacy and in the Hungarian standard linguistic usage; it is considered as a word of spoken language or a dialectic phenomenon (today it is generally considered a dialectic mistake). The verb form *fußnájik* (*fújnék* – I would blow) of Bodrog-Alsóbű is the first datum of this spoken language or dialectic phenomenon which is followed by the next occurrence only more than 500 years later.

The runic record of the word fíoy ('fiú' - boy) of Vargyas also reconfirms the reconstruction (which has been surrounded by uncertainty so far), thus we can reassuringly reach the current form of this word: fíoy > fiou > fiú.

At the end of the study, we summarise the tasks of researchers of language history related to our runic records. Above all, it is necessary to clarify the possible uncertain interpretations. After that, it would be useful to publish the critical edition of our Old Hungarian runic records. This can be followed by the systematic language historical adaptation of the language records. It is only then that we can incorporate the language historical material of the of runic language records into the future (or possibly under-progress, see New Hungarian Etymologic Dictionary) manuals, dictionaries of etymology and language history.

KEYWORDS: Fúvóka (mouthpiece) of Bodrog-Alsóbü, etymology, inscription record, Hungarian language history, system history, runic records, runic record of Székelydália, runic record of Vargyas

1. Problémafelvetés. A nyelvtörténeti kutatások elsődleges (közvetlen) forrásai a vizsgált nyelv írott (utóbb a mellékük társuló hangzó) emlékei, a nyelvemlékek. „Hozzájuk képest az összes többi forrás csak mint kiegészítő, kiteljesítő (...) forrás jön szóba” (Kiss 2018: 47). Ezek a magyar nyelv történetének vonatkozásában: a rokon nyelvek, a kontaktusnyelvek és a mai magyar nyelv tanúságtétele, valamint általában a nyelvek változásának tipikus mechanizmusai.

Ahhoz nem fér kétség, hogy a magyar nyelvtörténet közvetlen forrásai között kell számontartanunk – latin, görög, arab (stb.) betűkkel lejegyzett emlékeinken túl – rovásírásos nyelvemlékeinket is. Hagyományos nyelvtörténetírásunk azonban mégsem számol velük.

2. Tudományterületi áttekintés. Rovásírásos emlékeinket jellemzően az érintkező társtudományok (régészet, történelemtudomány, művelődéstörténet, turkológia) kutatói vizsgálták és vizsgálják tüzetesen, az e forrásaink iránti érdeklődés a magyar nyelvtörténet kutatástörténetében ugyanakkor

meglehetősen visszafogottnak bizonyult. Érdekes talán felidézni *Melich János* korábbi vélekedését, melyet utóbb ő maga ekként bírált felül: „Megvallom, hogy egészen a legújabb időkig az ú. n. székely rovásírást afféle középkori koholmánynak tartottam, koholmánynak, amellyel a magyarság kereszténység-előtti közmíveltsége kapcsán komolyabban foglalkozni nem érdemes” (Melich 1925: 153). Kimondva-kimondatlanul hasonló – ha nem is feltétlenül e megfontolás alapján álló – szakmai szkepszis jellemezte a 20. század számos meghatározó magyar nyelvtörténész kutatóját. Kivételként *Jakubovich Emilt* és *Pais Dezsőt* említhetjük, akik a magyar nyelvtörténet kutatóiként járultak hozzá néhány emlékünknél leírásához (Jakubovich 1931, 1932, 1935; Pais 1932, 1935, 1952).

A társtudományok jóval élénkebb kutatói érdeklődésének köszönhetően egyre több tudományos ismeret birtokába jutottunk a már ismert, illetve az újabban felfedezett emlékeinkre vonatkozóan. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a magyar nyelvtörténet tanúságtétele nélkül szükségszerűen nem lehet teljes e forrásaink (a tudományterület számára: nyelvemlékeink) ismerete, ez a magyar nyelvtörténet kutatóinak szakmai adóssága.

A rendszeres kutatásokba első magyar nyelvészként 1990-től *Sándor Klára* kapcsolódott be (a témában megjelent első tanulmánya: Sándor 1990), aki számos fontos munkával gazdagította e nyelvemlékcsoportra vonatkozó ismereteinket. Időközben monografikus feldolgozások is napvilágot láttak, ugyancsak *Sándor Klára* (1991, 2014, 2017), illetve *Hosszú Gábor* (2013) tollából. Rovás emlékeink szorosabb értelemben vett nyelvtörténeti feldolgozása csak az utóbbi évtizedben kezdődött meg, ezeket az ismereteket mindenekelőtt *Zelliger Erzsébet* magyar nyelvtörténeti kutatásai kínálják (Zelliger 2016, 2019; vö. még: Hosszú–Zelliger 2013, 2014a, 2014b, 2015, 2019). (Helyesírás- és hangtörténeti megfontolásokra lásd még Szentgyörgyi 2019: 37–42.) A rendelkezésre álló nyelvi-nyelvtörténeti ismeretek ugyanakkor összegző nyelvtörténeti munkákban ez ideig jellemzően nemigen hasznosultak.

A szótörténeti áttekintést is kínáló, meghatározó etimológiai szótáraink (TESz., EWUng., ESz.) nem vesznek fel adatokat rovásírásos nyelvemlékeinkből. Ugyanez elmondható egyelőre a még szerkesztés alatt álló Új magyar etimológiai szótárról is (<http://uesz.nyttud.hu/>). Nem találunk rovásírásos nyel-

vi adatra történő hivatkozást sem az ómagyar kor történeti grammatikájában (TNyt.), az eddigi legnagyobb rendszertörténeti munkában, sem a mértékadó nyelvtörténeti tan- és kézikönyvekben (MNyT., MNyt., MNytKk.).

Mindazonáltal feltétlenül meg kell említenünk, hogy a két utóbbi kézikönyv – ha nem is rendszertörténeti fejezeteiben – már tartalmaz rovásírásos emlékeinkre vonatkozó ismereteket. A magyar nyelvtörténet (MNyt.) és A magyar nyelvtörténet kézikönyve (MNytKk.) helyesírás-történeti fejezeteit *Korompay Klára* készítette, bennük kiváló összefoglalását adja a kérdéskörnek: számos rovásírással lejegyzett nyelvemléket említ, közülük néhányat (modern átírásban) idézve is, bemutatja a rovásírás legfontosabb sajátosságait, illetve valószínűsíti az írásrendszer ótörök eredetét, mindezek mellett rávilágít a még nyitott kérdésekre is (Korompay 2003: 102–105, 2018: 83–85).

Az utóbbi kézikönyv (MNytKk.) külön fejezetben mutatja be a nyelvtörténet közvetlen forrásait, a (legfontosabb) nyelvemlékeket. E fejezet szerzője, *Terbe Erika* a bevezető szakaszban (A nyelvemlékekről általában) arab, cirill, görög és latin betűs forrásaink mellett említést tesz rovásírásos nyelvemlékeinkről is (Terbe 2018: 53), az összefoglaló nyelvemléklista élén pedig – rövid leírással – a Bodrog-alsóbüi fúvóka áll: „900-as évek eleje, Bodrog-alsóbüi fúvóka, a legkorábbi olyan (egyszavas) emlék, amely a székely írás betűit mutatja” (Terbe 2018: 76). A nyelvemlékek részletes bemutatásában azonban rovásírásos emlékek már nem kaptak helyet. Ennek talán az is oka lehet, hogy az ómagyar kor hagyományosan kialakított nyelvemléktípusaiba (szórványemlék, szövegemlék, kódexemlék, illetve a szó- és kifejezőkészlet emlékei: glossza, szójegyzék, szótár[töredék], nyelvmester) nemigen illeszthetők bele. Jellemző rövideységük miatt talán a szórványemlékekhez állnának legközelebb, de abban jelentősen különböznek tőlük, hogy e feliratokat nem veszi körül (idegen nyelvű) szöveg. E helyütt legyen szabad egy javaslattal élnem: talán szerencsés lehetne az ómagyar kor e nyelvemlékeit – mint önálló nyelvemlékcsoportot – **(rovásírásos) feliratemlékek**-ként megnevezni.

Üdvözlendő tény tehát, hogy a rovásírásos emlékek egy részének (legalábbis részleges) nyelvtörténeti elemzése – önálló tanulmányokban és monográfiákban – megtörtént, illetve folyamatban van, továbbá magának az írásrendszernek a bemutatása, valamint nyelvemlékeink egy részének legalább az említése

legújabb kézikönyveinkben helyet kapott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy rovás emlékeink szűkebb értelemben vett nyelvtörténetírásunk részévé váltak volna, ugyanis: „Sem a nyelv emlékeknek a leírása, sem pedig a helyesírás-történeté nem tartozik a nyelv rendszertörténetének a leírásába” (Kiss 2018: 51). Az a kíváncsiság tehát, hogy rovásírással lejegyzett emlékeink nyelvi adatai a szűkebb értelemben vett nyelvtörténetírásban (a rendszertörténetben) is helyet kaphassanak, egyelőre még várat magára.

3. Lehetséges ellenvetések. Az alábbiakban megkísérlem végiggondolni (jellemzően irányadó szakirodalmi hivatkozások híján), hogy feltehetően mely okok miatt határolódott és határolódik el jeles nyelvtörténészeink többsége rovásírásos emlékeink nyelvtörténeti tanulságainak a magyar nyelvtörténetírásba való beemelésétől.

1. Bizonytalan olvasat. Igaz, hogy rovásírásos emlékeink olvasata (különösen a magánhangzók egy részének jelöletlensége miatt) számos olvasati nehézséget rejt magában; megfontolandó azonban, hogy etimológiai szótáraink (különösen egy-egy szó első előfordulásaként) gyakorta felvesznek bizonytalanul tekintett adatokat is (a TESz.-ben ?-lel megjelölve). A nyelvtörténeti feldolgozásokban természetesen mindenekelőtt a biztos olvasatú nyelvi elemeknek van helyük.
2. Több megfejtés. Néhány rovásírásos emléknek valóban több megfejtése is létezik, ezek azonban jellemzően nem egyenrangú alternatívák. Középkori (ómagyar kori) emlékeink között immár alig van olyan, amelynek olvasata és értelmezése ne tisztázódott volna. Példaként említhetjük a Vargyasi rovásírásos emléket – nagyon is eltérő – olvasataival. Vékony Gábor (2004: 22) újabb olvasatát Hosszú Gábor (2011: 188–190, 2013: 59–60) és Zelliger Erzsébet (2016: 95) véglegesítette. Mindemellett a korábbi olvasatok lehetőségét is mérlegre kell tenni. Ebben az esetben a korábbi olvasatok helyességét Hosszú Gábor paleográfiai (2013: 60–61), Zelliger Erzsébet pedig nyelvtörténeti (2016: 93–94) és művelődéstörténeti (2016: 97) indoklással meggyőzően cáfolja.

3. Rövid terjedelmű emlékek. Felmerülhet az a szempont is, hogy (különösen korai) rovásírásos nyelvemlékeink jellemzően rövid terjedelműek (egy, illetőleg néhány szót tartalmaznak). Számos korai arab, görög és latin szórványemlékünk hasonlóan kevés magyar nyelvi elemet tartalmaz, a nyelvtörténeti és az etimológiai szakirodalom mégis számol velük. Arab nyelvű emlékeinkben mindössze három szót találunk (Ibn Ruszta, 903–913): *kende* vagy *kündü* (a magánhangzók jelöletlensége miatt ebben az esetben is bizonytalan az olvasat!), *gyula* és a *magyar* népnév. Etimológiai szótárainkban (TESz., EWUng.) a *kende* és a *magyar* népnév nyelvtörténeti adatai között e szórványok ott szerepelnek, a *magyar* esetében nem is legelső adatként. (A *gyula* hiánya kérdéses, itt az első adat egy későbbi görög forrásból – De administrando imperio, 950–951 – származik.) Amint alább, a Bodrog-alsóbüi fúvóka egyszavas feliratának a példáján látni fogjuk, akár egyetlen szóból álló feliratemlék is lehet nyelvtörténeti ismereteink forrása.

4. Viszonylag kései emlékek. Valóban megfontolandó, hogy a későbbi idők-ből származó emlékeink (amely korokból már szöveg-, majd kódexemlékek is származnak) érdemesek-e a nyelvtörténeti kutatói figyelemre. A legkorábbiak mindenképpen, így például a Bodrog-alsóbüi fúvóka (900 e.) időben megelőz minden szokásosan figyelembe vett külföldi és hazai szórványemléket, de a Vargyasi rovásírásos emlék is lényegében legelső szövegemlékeink korából való. Mindazonáltal egy nyelvemlék nyelvtörténeti hasznosíthatóságát mindenekelőtt az általa képviselt nyelvi anyag tanúságtétele határozza meg, így például a viszonylag késői (1400 k., l. Benkő 1996) Székelydályai rovasemlék tartalmazza a magyar nyelvű egyházi terminológia *áldozócsütörtök* szavának első előfordulását. Belőle alakult jelentéstopadással az *áldozó* egyházi műszó 'áldozócsütörtök' jelentésben, melynek legelső adata 1456 k.-ról származik (l. TESz.), és amely általános használatú liturgikus kódexeinkben (Érdy-, Kazinczy, és különösen: Lányi-kódex; vö. NySz. *áldozó* is). Úgy tűnik, hogy ez utóbbi – legalábbis a kolostori nyelvhasználatban – kiszorította a korábbi szóösszetételt (de az is elképzelhető, hogy területi és/vagy regiszterbeli különbségek tanúja a két forma), mely a magyar középkori írásbeliségben – a székelydályai feliraton kívül – má-

sutt nem is fordul elő. A Székelydályai rovásemlék tehát az *áldozócsütörtök* egyházi műszónak nem csupán első, de – a középkor (az ómagyar kor) tekintetében – egyetlen előfordulását tartalmazza, így tehát még terjedelmes kódexemlékeink mellett is célszerű figyelembe venni.

5. E nyelvemlékek egy része viszonylag új felfedezésű, eddig nem voltak ismertek. Mint minden eddigi, ez az érv is megfontolásra érdemes. Az újonnan felfedezett emlékek nyelvi anyagát természetesen nem kérhetjük számon korábbi szakmunkákon, ám a régóta ismert emlékek sem hasznosultak bennük. Az újabb etimológiai és rendszertörténeti szakmunkák (a fentebb említett üdvözlendő bemutatásokon és említéseken túlmenően) – egyelőre legalábbis – szintén nem számolnak e nyelvemlékcsoport nyelvi anyagával. Mindazonáltal feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az etimológiai és rendszertörténeti hasznosulásnak az előfeltétele – ezt megelőzően legfeljebb mutatványként kaphattak volna helyet e munkákban rovásírási adatok – ennek a forráscsoportnak a rendszerszerű nyelvtörténeti feldolgozása, ez lehet rovásírási emlékeink kutatásának egyik leginkább sürgető feladata.

4. A rovásemlékek hasznosíthatósága nyelvtörténetírásunkban. Az alábbiakban szeretném néhány példán bemutatni, hogyan (lehetnének) hasznosíthatók rovásírási emlékeink a magyar nyelvtörténetírás számára.

4.1. A Bodrog-alsóbüi fúvóka. Legkorábbi, biztosan magyar rovásírási feliratemlékünk a Bodrog-alsóbüi fúvóka (900 k.) Korai (görög és latin betűs) szórványemlékeinkben igeik nem olvashatók. A rovásírási felirat jelentősége, hogy a legelső magyarul lejegyzett igei alakot tartalmazza. Olvasata: [fuβnăjk] (Hosszú–Zelliger 2014: 424–429). Az igealak mind tövét, mind toldalékegyüttesét tekintve méltó a nyelvtörténeti megfontolásra.

4.1.1. A fuβ- igező. E rovásírási feliratemlék felvehető lenne a *fúj* ige első adataként. Etimológiai szótáraink szerint az igező első írásos előfordulása a Jókai-kódexben (1372 u./1448 k.) bukkan fel a szóhasadással alakult *fuvalkodott* származékszóban: „*fuualkodot tudoman*” (TESz.; vö. EWUng., ESz.) A Bod-

rog-alsóbúí fúvóka közel félezer évvel hozza előbbre az igező írásbeli dokumentálhatóságát.

A nyelvemlékadat a szó etimológiájának leírásához is szolgáltathat adalékot. Az alapnyelvi eredetű szó uráli alapalakja „**puβ3* vagy **puγ3* lehetett” (TESz.; vö. EWUng., ESz.), a *fúj* alakváltozatban a „szóvégi *j* hiátustöltő a **β* helyén (ESz.; vö. EWUng.; a TESz.-ben még *ν*). Ez az etimológia teljességgel tartható, azzal a kiegészítéssel, hogy immár nincs szükség a rekonstrukció jelére (kikövetkeztetett **β*), az igező első előfordulása, a Bodrog-alsóbúí fúvóka ezt a korábbi *fuβ*- változatot adatolja.

4.1.2. A feltételes mód E/1. általános ragozású alakjának *-náj*k toldalékegyüttese. Mind a módjelnek (eredetére lásd: TNyt. I: 105–106.), mind a feltételesen képzői eredetű igeragnak (TNyt. I: 133.) ez az első előfordulása. A feltételes mód kötött alakjai még a 12–13. század fordulóján is diftongust mutatnak, így a Halotti beszédben: *eneyc* 'ennék', a Königsbergi töredékben: *lelhetneýnc* 'lelhetnének' (ezzel szemben ugyanitt: *uolna* 'volna'), ezért a Bodrog-alsóbúí fúvóka felirata is – mint az igemód első előfordulása – minden bizonnyal diftongussal olvasandó, melynek második (redukált) magánhangzóját a rovásírásos emlék nem jelöli.

Figyelemre méltó továbbá a feltételes mód jelének illeszkedett változata. Mai választékos köznyelvünkben a módjel az igei paradigmának ebben az alakjában nem illeszkedik a veláris (mély) hangrendű igehez: *fújnék*. A *fúj*nák alakot leginkább igénytelen köznyelvi formának, illetve nyelvhelyességi hibának – ún. „nákolás” – szokás tartani. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy veláris hangrendű igeink módjele több nyelvjárásunkban (így nyugati és déli nyelvjárásainkban, illetve a palócban) rendszerszerűen illeszkedik: [én] *fúj*nák (vö. Hegedűs 2003: 356). Kódexeinkben a mai köznyelvnek megfelelő alakokat találjuk, lásd például a Jókai-kódexben: *hathatnek* 'hathatnék'. Nyelvtörténetírásunk szerint a „nákoló” adatok „[k]ivételes beszélt nyelvi változat” elemei (TNyt. II/1: 136; a „kivételes” feltehetően úgy értendő, hogy az írásbeliségben), eddigi első feljegyzett előfordulása 1526-ból való: „kez [’kész’] *wolnak* [e helyett: *volnék*] oda adnom” (i. h.). A Bodrog-alsóbúí fúvóka felirata az első (eddig ismereteinket több mint félezer évvel megelőző) adata e „beszélt nyelvi”

jelenségnek. E forma nyelvjárástörténeti jelentősége is vitathatatlan, ugyanis az egyik ma is „nákoló” nyelvjárási területről, a (mai) dél-dunántúli nyelvjárási régióból származik az adat. Nyelvemlékünk tehát a nyelvjárástörténeti „nákolás” legkorábbi – több mint 1100 éves – példája: *fußnâjk* (> *fußnák*).

4.2. A Vargyasi rovásírásos emlék egy szava: *fioy*. A 12–13. század fordulójára datált (Zelliger 2016: 93) vargyasi felirat – János evangéliumát (19, 26) idéző – olvasata: [‘mé fioy t^ē n^ēküd] (Hosszú 2011: 188–190, 2013: 61; Zelliger 2016: 95) ‘íme fiú teneked’; ‘íme a te fiad’.

A kiemelt szóalak (𐌹𐌶𐌵 [fioy] ‘fiú’) utolsó betűjegyének (𐌶) hangértéke a veláris zöngés réshang: [ɣ]. A jelet Hosszú Gábor összekapcsolja a Minuszinszki orsókorong (2013: 24–25), illetve az Ozora-tótipusztai ezüstedény feliratának (2013: 30) azonos hangértékben álló hasonló jelével. Zelliger Erzsébet megállapítása szerint ez az olvasat egyben kormeghatározó is (Zelliger 2016: 95). Mit adhat hozzá ez a nyelvi adat nyelvtörténeti ismereteinkhez?

A *fiú* szó etimológiája levezetésének (a feltételezett alapnyelvi alak: **pojka*) egyik nehézsége a szó végi hosszú *-ú* eredete, melyet a TESz. vitatottként tart számon. Legvalószínűbbnek azt tartja, hogy a hosszú *-ú* „kettőshangzói előzményében az eredeti tő *k*-ja lappang”. Az EWUng. és nyomán az ESz. pontosítja a kérdést: „a szóvégi *ú* előzménye [...] a **γ* (< finnugor kori **k*)” (ESz.). A finnugor **k*-ból szabályos hangváltozással magyarázható **γ* rekonstrukcióját azonban a szótárak nyelvemlékes adattal nem tudják alátámasztani. Idekíváncskoznék a Vargyasi rovásírásos emlék *fioy* adata, amely visszaigazolja a hangtörténeti rekonstrukciót (tehát – a *γ* mellett – ebben az esetben sincs szükség a rekonstrukció *** jelére), és amelynek folytatásaként már a korai latin betűs nyelvemlékeinkből is dokumentálható hangváltozásokon keresztül megnyugtatóan érkezünk el a szó mai alakjáiig: *fioy* > *fioy* > *fiú* ~ R. *fió* (vö. *fióka*).

5. A nyelvtörténeti kutatások további feladatai. Ahhoz, hogy rovásírásos emlékeink nyelvtörténeti adatait nyelvtörténetírásunk gyümölcsözően használni tudja, mindenekelőtt szükség van a még bizonytalan olvasatok és értelmezések – lehetőleg konszenzusos – tisztázására. Ennek nyomán célszerűnek látszanék elkészíteni ómagyar rovásemlékeink kritikai kiadását, amint erre már jóval

korábban Korompay Klára is utalt (2003: 104). Ezt követheti nyelvemlékeink részletes – a vizsgálható nyelvi szintek szerinti szisztematikus – nyelvtörténeti feldolgozása. Valójában csak ezután kerülhet sor rovásírásos nyelvemlékeink nyelvtörténeti anyagának az újabb (esetleg már készülő, vö. Új magyar etimológiai szótár) összefoglaló kézikönyvekbe, etimológiai és nyelvtörténeti szótárakba való – immár hivatkozható – beépítésére. Kíváncsú volna továbbá rovásírásos emlékeink (ha nem is bőséggel rendelkezésre álló) hely- és személyneveinek szerepeltetése a történeti névtárak anyagában.

IRODALOM

- Benkő 1996 *Benkő Elek: A székely rovásírás. A legújabb kutatások. História*, 18/3. (1996) 31–33.
- ESz. = Etimológiai szótár. Főszerk. *Zaicz Gábor*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2. Hrsg. *Benkő, Lóránd*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- Hegedűs 2003 *Hegedűs Attila: A nyelvjárási alaktani jelenségek*. In: *Kiss Jenő* (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris, Budapest, 2003. 351–374.
- Hosszú 2011 *Hosszú, Gábor: Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Wrinting Systems*. Rovás Alapítvány, Budapest, 2011.
- Hosszú 2013 *Hosszú Gábor: Rovásatlasz*. Milani Kft., Budapest, 2013.
- Hosszú–Zelliger 2013 *Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: Rovásfelirat a megfejtés útján. Módszertani kérdések. e-NYELV.hu Magazin* (2013. 06. 05.) <http://e-nyelvmagazin.hu/2013/06/05/a-magyar-nyelvtortenet-es-a-rovas-paleografia-talalkozasa/> (Utolsó letöltés: 2020. 02. 10.)
- Hosszú–Zelliger 2014a *Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: A Bodrog-alsóbüi rovásemlék számítógépes írástörténeti kapcsolatai és egy olvasati kísérlete. Magyar Nyelv*, 110. (2014) 417–431.
- Hosszú–Zelliger 2014b *Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: Többszínű feliratok a Nagyszentmiklósi aranykincsen. Magyar Nyelv*, 110. (2014) 77–195.
- Hosszú–Zelliger 2015 *Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: A Konstantinápolyi székely magyar rovásfelirat számítógépes paleográfiai elemzése. Alkalmazott Nyelvtudomány*, 14. (2015) 89–124.
- Hosszú–Zelliger 2019 *Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: A kiskundorozsmai íjmarkolatlemez feliratának elemzése*. In: *Zelliger Erzsébet* (szerk.): *Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019. 26–36.
- Jakubovich 1931 *Jakubovich Emil: A bögyözi székely rovásbetűs felirat. Magyar Nyelv*, 27. (1931) 81–84.
- Jakubovich 1932 *Jakubovich Emil: A székely-derzsi rovásírástós téglá. Magyar Nyelv*, 28. (1932) 264–274.

- Jakubovich 1935 *Jakubovich Emil*: A székely rovásírás legrégibb ábécéi. *Magyar Nyelv*, 31. (1935) 1–17.
- Kiss 2018 *Kiss Jenő*: A nyelvtörténetírás forrásai. In: MNytkk. 48–51.
- Korompay 2003 *Korompay Klára*: Helyesírás-történet. (Ősmagyar kor.) In: MNyt. 101–105.
- Korompay 2018 *Korompay Klára*: Helyesírás-történet. In: MNytkk. 83–98.
- Melich 1925 *Melich János*: Néhány megjegyzés a székely írásról. *Magyar Nyelv*, 21. (1925) 153–159.
- MNyt. = Magyar nyelvtörténet. Szerk. *Kiss Jenő – Pusztai Ferenc*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- MNyT. = A magyar nyelv története. Szerk. *Benkő Loránd*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- MNytkk. = A magyar nyelvtörténet kézikönyve. Szerk. *Kiss Jenő – Pusztai Ferenc*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018.
- NySz. = *Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond*: Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvmélektől a nyelvújításig 1–3. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- Pais 1932 *Pais Dezső*: Derzs apa-pap. *Magyar Nyelv*, 28. (1932) 274–277.
- Pais 1935 *Pais Dezső*: A konstantinápolyi rovásfelirat <h> jeléről. *Magyar Nyelv*, 31. (1935) 184–185.
- Pais 1952 *Pais Dezső*: A székelyderzsi rovásírástól a téglakora. *Magyar Nyelv*, 48. (1952) 88–89.
- Sándor 1990 *Sándor Klára*: A székely rovásírás. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 33. (1990) 65–79.
- Sándor 1991 *Sándor Klára*: A Bolognai Rovás emléke. József Attila Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged, 1991.
- Sándor 2014 *Sándor Klára*: A székely írás nyomában. Typotex, Budapest, 2014.
- Sándor 2017 *Sándor Klára*: A székely írás reneszánsza. Typotex, Budapest, 2017.
- Szentgyörgyi 2019 *Szentgyörgyi Rudolf*: Rovás emlékeink nyelvtörténeti és művelődéstörténeti szerepe. In: *Zelliger Erzsébet* (szerk.): *Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet*. Magyarságkutató Intézet, Buda-